

KITEKINTÉS

ALIN TEODORESCU

A KORTÁRS ROMÁN SZOCIOLÓGIA (1965–1985)

Módszer és szervezés

1965–66-ban a szociológiai képzés és kutatás újra megindult Romániában. Az okok főleg politikaiak voltak, de a társadalom- és humántudományok belső szükségletei is közrejátszottak. Akik átvették az új hatásköröket és az új állásokat, nagyon különböző nemzedékekhez tartoztak. Mindazok számára, akik a két világháború közt váltak szociológussá, akik egy egységes és nemzeti szociológiai iskola (a bukaresti monografikus iskola¹) egyedülálló tapasztalatában részesültek, világossá vált, hogy mesterségük gyakorlásának múltbeli változata már nem érvényes. A különbségek nem a szakmai státusból, vagy az ismeretek (mégiscsak létező) elavulásából származtak, hanem a rájuk újból igényt tartó társadalom jellegéből. Akkor volt a törés a harmincas évek és a hatvanas évek román társadalmá közt, hogy az egyetemi vagy a tudományos életben újra felbukkanók azt már teljesen új világgént élték meg.

Azok számára, akik '65–66-ban 25–35 éves, végzett közgazdászok, pszichológusok, pedagógusok, matematikusok, jogászok, történészek voltak, nem kevesen doktori disszertációk, tanulmányok szerzői az alapszakmában, a szociológia vagy egy új, gyorsabb karrier lehetőségét nyújtotta vagy pedig az érdeklődési terület azon – sokszor szükséges – megváltozását tette lehetővé, amely termékennyé teszi egy kutató pályáját. Ez a nemzedék – amelyet Călin Zamfir „középnemzedéknek” nevez² – a maga sajátos módján sokkal inkább meghatározta a hetvenes évek domináns szociológiájának fő jegyeit, mint az Henri H. Stahl–Traian Herseni-féle „Nagy Nemzedék”.

A két nemzedék különbsége nyilvánvaló volt még a hetvenes években szociológiát tanuló diákok számára is. A „középnemzedék” közelebb állt az akkori igényekhez és uralta is a kutatási tervek felépítését, lévén népesebb, tömöttebb és aktívabb a Nagy Nemzedéknél, amelynek kemény küzdelemben kellett az elvesztett időt bepótolnia. A „középnemzedék” alapjában véve a politikai gazdaságtan felé tájékozódott, és az egyént kizárólag szervezeti meghatározottságában vizsgálta. A leggyakoribb vizsgálati mód a kérdőív volt. A szociológus funkciója az emberek meginterjúvolása, általában a szervezeti kereteken belül. A kutatás célja bizonyos társadalmi folyamatok bizonyos szervezeti normáknak megfelelő jobbítása. A kutatás leggyakoribb területe a vállalat, a szervezet, az adminisztratív körzet. A kutatás eszköze a főleg statisztikai úton feldolgozott kérdőív. Mindezen jellemzők szorosan kapcsolódnak a „középnemzedék” szakmai ideológiájához, és semmiesetre sem véletlenül, vagy külső modellek utánzataiként jöttek létre, mint azt egyesek állították. Ezen paradigmának megfelelően a szociológia olyan új lehetőségnek tűnt, amely hozzáférhetővé tesz más utakon nehezen elérhető adatokat; méghozzá

olyan adatokat, amelyek a társadalmi folyamatok kívánt fejlődéséhez szükségesek. A konkrét, közvetlen, „friss” tények – amelyek a terepkutatások során a tényleges alanytól szerezhetők meg – mindenféle axiomatikus vagy dogmatikus doktrínát ellensúlyoznak. A statisztika felhasználása ellensúlyozza a történelmi materializmus „törvényeit” és „állításait” bizonyító logika túlzott diszkurzivitását és kátészerűségét. A kérdőív használata általában korlátozza az adatok objektív érvényességére vonatkozó kételyeket. Ami megkérdőjelezhető, az maga ez az adatgyűjtési mód, de ha egyszer elfogadtuk, akkor kevés elméleti ellenérv hozható fel vele szemben. A „középnemzedék” tehát igazi harcát nem a Nagy Nemzedék, hanem a „gyötrő évtized” (az ötvenes évek) uralkodó egyetemi és ideológiai struktúrájával vívta. A cél nem lehetett egy hagyomány újraélesztése. A szociológia azon ágazatai fejlődtek gyorsan, amelyek a leglátványosabb és a leghatékonyabb eredményeket nyújtották: a szervezetszociológia és a szociológiai módszertan.

A szervezetszociológia és a szociológiai módszertan robbanásszerű fejlődése lenyűgöző volt a hetvenes években, fura helyzetbe hozva a román szociológusokat. Míg más országokban ezen szakok kialakulása több évtizedes fejlődés eredménye, mi a tudományos kutatás világcsúcsainál kezdtük (újra). Ez egyrészt lehetővé tette a szoros kapcsolatot más szociológiákkal, másrészt különösképpen a formailag támadhatatlan diskurzus létrehozását. Ekként jelent meg a szociológiai módszertannak az a területe, amelyet az elmúlt húsz évben feltűnően gyors ritmusban megjelent, értékes könyvek határoztak meg – Achim Mihai: *Sociometria* (Szociometria, 1967) és *Abc-ul investigației sociologice* (A szociológiai felmérés ABC-je, 1971, 1973); Septimiu Chelcea: *Chestionarul în investigația sociologică* (A kérdőív a szociológiai kutatásban, 1975), *Experimentul psihosociologic* (A pszichoszociológiai kísérlet, 1982), *Semnificația documentelor sociale* (A társadalmi dokumentumok jelentése, 1985); Henri H. Stahl: *Teoria și practica investigațiilor sociale* (A társadalomkutatás elmélete és gyakorlata, 1974, 1975); Cătălin Mamali: *Intercunoaștere* (Kölcsönös megismerés, 1978), *Balantă motivatională și coevoluție* (Motivációs mérleg és koevolúció, 1981); Traian Rotariu: *Scoala și mobilitatea socială în țările capitaliste dezvoltate* (Iskola és társadalmi mobilitás a fejlett kapitalista országokban, 1980); Ioan Mărginean: *Măsurarea în sociologie* (Mérés a szociológiában, 1982); Lazar Vlăsceanu: *Metodologia cercetării sociologice* (A szociológiai kutatás módszertana, 1982) és *Metodologia cercetării sociale* (A társadalomkutatás módszertana, 1986); Mihaela Vlăsceanu: *Constință și cauzalitate* (Tudat és okság, 1985) stb. Egyelőre hiányzik még a társadalmi jelenségek kvantitatív elemzésének szintézise és a szociológusok által használható programok kompendiuma. Egy tematikus elemzés szerint a *Viitorul Social* (Társadalmi jövő) című folyóirat által közölt tanulmányok 10%-a módszertani jellegű volt 1972 és 1982 között (ez az az időszak, amelyben a folyóirat tényleg segítette a szakma fejlődését), de sok más írás is voltaképpen módszertani kísérletekkel foglalkozott.

E munkák többsége kritikai érzékkel vesz át és alkalmaz a hazai kutatásokban feltárt adatokra egy kialakult módszertani elképzeléseggyüttest. A fent említett könyvek közül egyedül H. H. Stahlé – *Teoria și practica investigațiilor*

lor sociale – nem felfedező jellegű, lévén hogy a szociológiai módszereket a kutatás tárgyától viszonylag függetlenül mutatja be. H. H. Stahl akadémikus műve a szociológus mesterségének olyan képéből indul ki, amely különbözik az egyéb módszertani könyvek alapján felállítható modelltől. A szakma eszközeit úgy írja le, mint a kutatás tárgya és a döntési tényezők közt létrejövő viszonyokat, a szociológust pedig mint a valóság és a döntés közti közvetítőt. Ez jól megfigyelhető abban, ahogyan a közvéleménykutatás adatait tárgyalja: számára ezek nem *kordokumentumok*, hanem *információs források*. A szociológus közvetítő eszköz, egyedüli gondja, hogy formailag minél jobban fel legyen vértézve. Jellegzetes esete ez a „középnemzedék” és a két világháború közti nemzedék találkozásának. A szellemi tőkékük struktúrája és kiterjedése közti különbség nem akadályozta meg, hogy ebben a kérdésben megegyezzenek.

A módszertannak voltak a két világháború közt előzményci – habár ez esetben is gyökeres fordulat történt –, a szervezetszociológiának viszont nem. Fejlődésének főbb állomásai: Cătălin Zamfir (szerk.): *Metoda normativă în psihosociologia organizării* (A szervezés pszichoszociológiájának normatív módszere, 1972), amely eredeti és egyedülálló ugyan, de hiányzik pendant-ja, az átalakítás módszerének elemzése; Honorina Cazacu (szerk.): *Fluctuatia fortei de muni* (A munkaerő vándorlása, 1979); Cătălin Zamfir (szerk.): *Dezvoltarea umană a interprinderii* (Az emberi erőforrások fejlesztése a vállalatban belül, 1982). A tanulmányok száma kétségtelenül nagyobb, és a szakma egy lényeges tematikáját sikerült körvonalazniok.

A dogmatizmus utáni két évtizedben, úgy tűnik tehát, a román szociológia mondanivalója az volt, hogy – eltekintve az általánosítással járó természetes túlzástól – az ember szervezeti struktúrák révén él, leginkább gazdasági és normatív meghatározottságú, a legfontosabb társadalmi tények pedig – amelyek egyénfőlöttiek ugyan, de nem globálisak – a szervezeti szférához tartoznak. Olyan témák, mint a családszociológia, a mikrokultúrák kialakulása, a deviáns viselkedés, a kiscsoport-ideológiák stb. – a szociológia olyan klasszikus témái, amelyek a konfliktushelyzetek problematizálását célozzák, vagy pedig inkább a megértésre alapoznak, közelebb állnak az egyén belső világához – eddig csak ritkán váltak a romániai kutatás tárgyává.

Színrelépés

Mire a „középnemzedék” témaköre alakot öltött és kimunkálódott sajátos témái, a szociológusok közösségének összetétele jelentősen megváltozott. A demográfia könyörtelen törvényeinek megfelelően a bukaresti monografikus iskola Nagy Nemzedéke a hatvanas évekbeli visszatérése után lassan kilépett a nyilvánosságból. A középnemzedékhez viszonyítva a Nagy Nemzedék szerepe inkább informatív, mint formatív volt. Mielőtt befejezte volna a történelem által kettétört pályáját, még egyszer példát mutatott a rá oly jellemző koordinatív szociológiából. Traian Herseni monumentális traktátusáról van szó (*Sociologie*), amely 1982-ben, két évvel a szerző halála után jelent meg. Az egyetlen kivétel Henri H. Stahl, akit 85. születésnapján síri csend övez.

KITEKINTÉS

1981–82-vel kezdődően jelenik meg a nyilvánosságban az a nemzedék, amelyet már az egyetemen képeztek szociológussá. Neveltetésüket messzemenően meghatározta a „középnemzedék” szemléletmódja, és ezért a szakmai berkek megifjodása nem vonta maga után a tematika szembeötlő megváltozását. Az ifjú generáció felnőtté válásának hatása a vártnál kevésbé volt fontos, mivel a végzősök zöme a termelésbe került anélkül, hogy lett volna a hatáskörüket és a szerepüket körülíró szabályzat. A „gyakorlattal” való találkozás olyan radikálisan megrostálta az embereket, hogy azok közül, akik 1970 és 1980 között végeztek el az egyetemet, csak kevésnek sikerült bekerülni az egyetemi vagy a kutatói intézményrendszerbe. Nagy többségük arra kényszerült, hogy egész egyszerűen szakmát változtasson. Intézményrendszer nélkül a szociológusnak nincs sem fejlődési, sem önkifejezési lehetősége. Nem tud azzá válni, amire nevelték. Sőt egy nagyformátumú szociológus felkészülése, szakosodása, kifejlődése nagyon sok időt vesz igénybe, látszólag aránytalanul sokat, ha az eredményekhez viszonyítjuk. Az általunk átnézett nemzetközi statisztikák mind azt mutatják, hogy egy szociológus első könyve körülbelül 35 éves korában jelenik meg, de nem ritka az az eset, amikor 40 év fölött kezd írni, még ha szakmai fejlődését semmilyen külső tényező sem gátolja. Úgy tűnik, hogy nehéz megszabadulni a hétköznapi gondolkodástól ebben a diszciplínában, amely épp a hétköznapi gondolkodást vizsgálja.

Egy másik tényező a hetvenes években felnevelt szociológusok negyötödének a jövőtehetetlen elvesztéséhez vezetett: az egyetemen a szakmai irányítás azon az előfeltevésen alapult, hogy a szociológusok elsősorban *kutatással* fognak foglalkozni, nem mással. Az előadások struktúrájának köszönhetően a szociológusok többet tudtak Auguste Comte szerelmi ügyeiről, mint az ipari központok szervezeti felépítéséről, az állami mezőgazdaság árrendszeréről, a társadalombiztosításról és a városi deviancia problémáiról. A „középnemzedék” az általa világszerte megfigyelt nagy tudású, kongresszusjáró szociológus képét vetítette a diákok elé.

Mégis, 1980 után fokozatosan kezdenek előtűnni bizonyos változások. Ez a tematika módosulására vonatkozik, arra, hogy a szociológusok (nemcsak a harmadik, a legfiatalabb nemzedék) egyre inkább a gazdaságon kívüli, nem intézményes témák felé fordultak. A szakmai struktúra és az utóbbi két évtizedben nehezen összetákolta, törékeny hagyomány számára a változás teljesen váratlan. A diskurzus azon kulcstémái, amelyekkel a „középnemzedéknek” szembe kellett szállnia, fokozatosan történelemmé süllyedtek. Az utóbbi időben megfigyelhetővé vált irányzat szerint a szociológia iránti igény nagyobb, mint ahogy azt a politikai gazdaságtan által erősen befolyásolt „középnemzedék” feltételezte. Egyre több – de nem túl sok – szociológus „nyilvánul meg” a kultúra, az irodalom, a filozófia, a történetírás területén; nem irodalmárokká, filozófusokká, történészekké válva, hanem teljességgel megőrizve sajátosságukat. Szociológusok maradnak, miközben a szociológia szempontjából próbálnak elemezni olyan területeket, amelyek igénylik a szociológiát. A román szociológiában ez teljesen új jelenség. A román szociológia megítélése (mely egybeesett a diszciplína önképével) a nyolcvanas évek elejéig azon a premisszán alapult, hogy a politikai gazdaságtan, a történelem, a pszichológia, a pedagógia, az antropológia

stb. által vizsgált társadalmi szférák mellett létezik a szociológia számára fönntartott kutatási terület is. E csak látszólag ismeretelméleti természetű premissza úgy kíván a szociológia számára is illetékességi területet juttatni, hogy igyekszik nem megzavarni az egyetemi diszciplínák azon rendszerét, amelyet még a szellemi befolyását már elveszített hivatalos doktrína osztályozási elvei szabályoztak. Az „új” diszciplína számára fönntartott kutatási területeket azonban a „rég” diszciplínák már magukba olvasztották, így a szociológia ezek ellenlábasaként jelent meg. És a harc nemsokára ki is tört.

A hatvanas évek: szociológia és/vagy történelmi materializmus

1968 őszén jelent meg a *Sociologia militans* című sorozat első kötete a szociológia tárgyköréről. Bennünket különösen Traian Herseni, Henri H. Stahl, Pompiliu Caraioan, Ovidiu Bădina, Vasile V. Caramelea, R. Moldovan, Ioan Drăgan, Ovidiu Trăsnea tanulmányai érdekelnek. Az első öt szerző a Nagy Nemzedékhez tartozik, hárman pedig fiatal egyetemi oktatók. Nem ezek voltak az első tanulmányok, amelyek az „új” diszciplína tárgyának, módszereinek és céljainak a főbb jellemzőit igyekeztek felvázolni. És az utolsók sem. De az biztos, hogy ez a kötet, amely 5000 példányban néhány hét alatt elfogyott, évek során át volt bevezető útmutató a szociológia problémáihoz. Intenzíven használták egyetemisták, továbbképző előadások hallgatói stb. Állandóan olvasták, idézték, említették az akkori vitákban.

Ha figyelmesen megvizsgáljuk a kötetben közölt tanulmányokat, három véleményt különíthetünk el a szociológia és a történelmi materializmus viszonyáról. Hogy megértsük ezt az alapállást, jusson eszünkbe, hogy akkoriban két megkülönböztetéssel is találkozunk (közülük az egyik ma már legalábbis egzotikusnak tűnik): megkülönböztették egyrészt a marxista szociológiát a nem marxistától, másrészt az általános szociológiát az ágazati vagy szakosodott szociológiától, amelyet úgy képzeltek el, mint az általánosnak az egyedi témákra való „alkalmazását”.

Ami a szociológia és a történelmi materializmus viszonyát illeti, három álláspont különült el: (a) a történelmi materializmus egybeesik az (egész) marxista szociológiával; (b) a történelmi materializmus csak a marxista *általános* szociológiával esik egybe; (c) a történelmi materializmus és a szociológia közt semmilyen különleges kapcsolat nincs. Az elsőt a kötetben a legkategorikusabban O. Trăsnea fogalmazza meg. A materializmus szorintc nem filozófia, hanem tudomány. Ebből az alapállásból egyaránt támadja a történelmi materializmust a marxista általános szociológiával azonosítókat (b), valamint a történelmi materializmus és a szociológia közötti sajátos kapcsolatot elutasítókat (c).

Akárcsak a kötet szerzőinek többsége, O. Trăsneával szemben foglal állást Ion Drăgan is. Teljesen más kiindulópontból igyekszik megindokolni azon véleményét, hogy a történelmi materializmus csak az általános szociológiával azonos. Elutasítja a „fogalmi”, vagyis normatív elemzést (azaz azt a kérdést, hogy minek is kellene lennie a szociológiának). Inkább a nemzetközi szocioló-

KITEKINTÉS

gia legfontosabb irányzatainak a szintézisével próbálkozik, ami – ha tekintetbe vesszük az akkori feltételeket – figyelemreméltóan pontos, habár a hangsúlyt a franciákra helyezi (R. Aront, A. Touraine-t, G. Gurvitch-et, F. Bourricaud-t idézi, majd J. Szczepańskit, Hegedüs Andrást, R. K. Mertont, P. Sorokint). O. Trásneához hasonlóan I. Drăgan is a tudományos szociológia megalapozásának lényeges elméleti kérdésekként kezeli a szociológia és a történelmi materializmus viszonyát. Ezen múlik szerinte, hogy mennyire sikerül kiegyensúlyozott, hasznos és hatékony szociológiát létrehozni. A történelmi materializmust a szociológia teljes egészével azonosító nézet kritikája két érven nyugszik: (1) a történelmi materializmus „jellegét tekintve olyan társadalomfelfogás, amelynek elveit az egész társadalomra és az emberiség egész történelmére alkalmazzuk”; (2) a történelmi materializmus nem alkalmazott jellegű, mint a szociológia. Ezen érvelés szerint a szociológia egyáltalán nem *ancilla philosophiae*, mint a történelmi materializmus; még akkor sem, ha ez utóbbit tudományként fogjuk fel és nem filozófiaként vagy ideológiaként.

A harmadik álláspontot, amely a szociológiának a történelmi materializmustól való függetlenségét tételezi (még ha el is fogad bizonyos kommunikációt a két elméleti szféra között), kivétel nélkül a Nagy Nemzedék tagjai képviselték, halvány stílusbeli eltérésekkel. Miután – egy akkoriban talán még túlságosan is gazdagnak tűnő tudás birtokában – aprólékosan osztályozza a különböző tudománytípusokat, T. Herseni egyfajta rovargyűjteményben helyezi el mindazt, amit a szociológia ágazatainak volt szokás nevezni. A szociológia helyét és szerepét nem történelmi vagy logikai eljárásokkal határozza meg, hanem úgy, hogy a társadalmi teret egymástól kölcsönösen függő szférákra osztja fel. R. Moldovan a szociológiát mint a jelenkor tudományát határozza meg, H. H. Stahl pedig a rá jellemző módon hangsúlyozza a szociológus vezetői és szervezői szerepét; azt, hogy a társadalomtudományok más szakembereihez viszonyítva a szociológus elsősorban „social engineer”.

Az intézményesülés

A szociológia és/vagy történelmi materializmus dilemmája, amely uralni látszott a hatvanas évek végének elméleti vitáit, jóformán teljesen eltűnt 1970 után, de a diszciplínák eredeti, a szociológiai kutatások újrakezdése előtti intézményes struktúráját érintetlenül hagyta. Bővítéssel változtattak, nem helyettesítéssel. Figyeljük meg, hogy a *tudományt* mint érvel mindegyik álláspont felhossa. Ha ez a gyakorlat Comte-ot juttatja is eszünkbe, szorosan kapcsolódik az akkori időszak ideológiájában, politikai és gazdasági gyakorlatában végbemenő változásokhoz. Tegyük hozzá, hogy a szociológiát, pozícióját alátámasztandó, úgy mutatták be, mint a jelenkor elemzésére szolgáló diszciplínát, amely hasznos a gazdaság hatékony irányításában és biztos, új adatgyűjtési eszköz. És ne feledjünk el egy nagyon ritkán emlegetett tényezőt: a társadalomtudományok nyelvezetének újjáalakulásával párhuzamosan az ország szellemi közegeiben egyre inkább érzéketővé vált az az eszme, amely a nemzeti kultúra teljességét szeretné helyreállítani. Néha eltúlzott vagy na-

gyon eltűzött formában, sokszor az előző doktrína ellenkező végletébe esve követelték előbb félénken, majd egyre határozottabban a visszatérést az ősi ethoszt megalapozó, nagy szellemi egyéniségekhez, a tankönyvek kiegészítését, a két évtizede tiltott szerzők kiadását stb. Mindez nem volt színtiszta kulturális tevékenység, politikai töltete éppoly fontos volt, mint – kisebb léptékben – a szociológia és a történelmi materializmus viszonyát taglaló vitái.

Nyilvánvaló, hogy a vita, amely a szociológia mint egyetemi tantárgy újjá születését segítette, nem zárult radikális tudományelméleti konklúzióval. Ekkorra azonban – a hetvenes évek elejére – a szociológia termelésének és újratermelésének legfontosabb eszközei a „középnemzedék” szakembereinek irányítása alá kerültek. A *Viitorul Social* nyilvánosságot biztosított a szociológia számára. Az új sorozatok, a könyvkiadói tervekben elfoglalt hely világosan megvonta a szociológia határait, birtokjogát a nyilvánosság mezejében. A létrehozott szociológiai kutatóközpontok biztosították az intézményes keretet. De meg kell mondanunk, hogy mindez nem bizonyult volna elégségesnek (a szervezeti apály miatt) a hetvenes évek oly gazdag publicisztikai, kiadói termése nélkül. A szociológia ezennel mint intézményes diszciplína léphetett színre.

A hetvenes évek: a szociológiai diszkurzus kialakulása

Akik huzamosabb ideig foglalatossá váltak a szociológiai kutatás módszertanával, technikáival, minduntalan figyelmeztettek annak szükségességére, hogy a szociológus diszkurzusa *formailag* támadhatatlan, illetve logikai vagy tudományelméleti szempontból vitathatatlan legyen. Sokáig a szociológusok munkáit a felhasznált módszereken mérve értékelték. És a legkidolgozottabbak – és egyúttal leglátványosabbak – a kvantitatív módszerek voltak. Innen származik a szociológusok belső igénye, hogy gyorsan elsajátítsák az adatok kvantitatív elemzésének és feldolgozásának majdnem összes technikáját. A hetvenes években az alábbi, Achim Miha tollából származó kijelentéshez hasonlóak nagyon gyakoriak voltak: „A szociológia vagy komolyan, azaz felelősségteljesen reflektál tudományelméleti problémákra és státusára, továbbá fejlődésére vonatkozóan levon minden lehetséges következtetést – függetlenül attól, hogy ezek számára mennyire kedvezőek –, vagy megszűnik létezni.” (*Abc-ul investigatiei sociologice*, Dacia Könyvkiadó, 1972) Csupán tíz év múlva ugyanez a szerző azzal vádolja a román szociológiát, hogy túlságosan is módszertani beállítottságú, hogy kizárólag az eredmények tálalásának formai problémái foglalkoztatják, és nem, illetve túlságosan kevésbé a vizsgált társadalmi folyamatok és jelenségek tartalma. Ebben a tíz évben a román szociológiában néhány nagyon fontos jelenség bukkant fel.

Többféleképpen is magyarázhatjuk, miért fordultak a szociológusok oly állhatatosan a módszer, különösképpen a kvantitatív módszerek felé: (a) a szociológiában a kvantitatív módszerek fejlődése lehetővé teszi, hogy rövid idő alatt, viszonylag könnyen kidolgozható eszközökkel nagy alapsokaságokat vizsgáljunk; és éppen erre volt szükség a hetvenes évek elején ahhoz, hogy a szociológusok sajátos mivoltukat bizonyíthassák, hiszen ilyen módszerekkel

KITEKINTÉS

egyetlen más tudományos diszciplína sem rendelkezik; (b) a kvantitatív módszertanok szigorú némiképpen ellensúlyozta a Nagy Nemzedék elméleti tökéletét; (c) a kvantitatív módszerek elsajátítása lehetővé tette, hogy a szakma akkorajt rohamosan fejlődő nemzetközi kapcsolatai gyorsabban és könnyebben létrejöjjenek.

A szervezetszociológia robbanásszerű fejlődését teljesen más okok váltották ki. A módszertan túlsúlyát a generációk közti természetes versengés, a nemzetközi nyitás és kommunikáció, a kutatás nyelvezetében és témakörében beállt változások magyarázhatják ugyan, de a szervezetek elemzése nemcsak a szociológia önképéhez vagy más diszciplínákról alkotott képéhez való viszonyt előfeltételezi, hanem a szociológus álláspontját az osztársadalmi elmélettel kapcsolatban is. A szervezetek kutatásának egyik legnehezebb kérdése a sajátos és általános közti határ, a határ aközött, ami az illető szervezetre nézve sajátos, és ami általánosabb jellemzőkből származik. A szociológus mindig kísértésbe esik, hogy nehéz kérdésekkel szembekerülve egy halálugrással az osztársadalmi meghatározottságot, a kort vagy a helyi kontextust hozza fel magyarázatként.

És akkor mégis hogyan tudnánk megmagyarázni azt, hogy a szervezetszociológia tizenöt év alatt (1965–1980) a szociológia legeredményesebb kutatási munkálatokat és kísérleteket felmutató ágazatává fejlődött? A román szociológia különösen az aktív lakosságot vizsgálta és megpróbálta kimutatni a munkahelyi viselkedés néhány jellemzőjét. Ennek köszönhetően nagyon ritkák a nyugdíjasokra, diákokra, mozgássérültekre, katonákra, kórházi betegekre, háziasszonyokra vonatkozó tanulmányok. Mint a szociológia egyik legaxiomatikusabb ágazata, amely számos merev szabályt követ és olyan társadalmi formákra irányul, amelyeket könnyű azonosítani és viszonylag egyszerű más kutatásokkal összehasonlítani, a szervezetszociológia egyaránt kielégítette mind a módszer iránti érdeklődést, mind a sajátosság bizonyításának igényét – vagyis a szakma két sajátos vonását a tárgyalt időszakban. A szociológiának egyetlen másik, ugyanennyire eredményes, logikus és axiomatizált ága a szociometria mint a kiscsoportelemzés része. Csakhogy ez a szakma világában periferikus helyet foglalt el, lévén hogy főleg a nagy, ipari szervezetek fáradtságos elemzése állt az érdeklődés homlokterében. A „puha” társadalmi folyamatok – mint a szubkultúrák kialakulása, az otthoni értékek formálása, a családi szerepstruktúrák, a nemzedékek közti viszony stb. –, amelyek nemcsak mélyfúrászerű vizsgálatokat, de kutatói beleélést is igényelnek, vagy az „esztétikai” jellegű társadalmi folyamatok – amelyek olyan jelenségek elemzését igénylik, amelyek az irodalom, a művészet, az ideológia, a csoportok szociológiai vizsgálatához tartoznak – mind reziduálisak voltak az 1980-ig terjedő időszakban. Annak ellenére, hogy az irodalomkritikusok, a történészek, a demográfusok vagy pszichológusok egyre fokozottabban kérték segítségüket, a szociológusok hívek maradtak a már felvállalt modellhez és paradigmához.

Úgy tűnik, hogy a szervezetszociológia szerint az egyén legfőbb jellemzői a szervezetekben találhatók (az aktív lakosságról van szó, még pontosabban a munkaerőről), s ezeket a jellemzőket a szervezet szempontját tükröző normák

szerint tárgyalja. Mivel társadalmunkban a szervezetek rendszere nagyon fontos, az intézmények behálózják majdnem az összes funkcionális szervezetet, s az aktív lakosság zömmel olyan intézmények tagja, amelyek egy standard modell (az ipari vállalat modellje) szerint jöttek létre, a román szociológusok a szervezetek és a nekik megfelelő viselkedéstípusok legfontosabb jellemzőit vizsgálták. Az integráció, a munkaerővándorlás, a vezetéstípusok és -stílusok, a szervezeti viselkedés felépítése, a szervezetben elérhető elégedettség nagyon gazdag elemzése megeremtetten a szervezeti jellegű társadalomkép kialakításának a feltételeit.

A nyolcvanas évek: behatolás a kultúrába

Hogyan látta a szakmai közösség a hetvenes évek hatalmas módszertani haladását és a szervezetszociológia oly gyors növekedését?

Elégedetlenül! 1981-ben az egyik szaklap teret ad egy vitának, amelynek témája a szociológia. A résztvevők – időszakos szakmai exhibicionizmusnak engedve – maguk a szociológusok. Kiderül, hogy az elért sikerek nem elégségesek, nem kielégítőek, hogy többet is lehetne tenni, hogy a szakmai közösség egy része mellékes problémákkal foglalkozik, többek közt módszertannal. A vitát Achim Mihai robbantotta ki. Szerinte a módszertani és tudományelméleti vizsgálódások arra szolgálnak, hogy a szociológusok kitérjenek a szakmai feladatok elől. A szociológia kulcskérdése – A. Mihai 1981-es meghatározása szerint – „a vizsgálandó kérdések kiválasztása”. Nemcsak a társadalom megismerésének feltételeivel kell foglalkoznunk, a jelenségek kutatásának ilyen vagy olyan módszereivel, hanem a kiválasztott témával is. És Achim Mihai olyan problémát vet fel, amely tíz évvel korábban – amikor a szociológia szerepét senki sem tagadta – elképzelhetetlen lett volna: „... kinek készülnek a szociológiai felmérések? Ilyen jellegű kutatásokat rendszerint az intézmények és vállalatok vezetősége igényel abból kiindulva, hogy a megszerzett ismereteket felhasználhatja arra, hogy bizonyos nehézségeket megoldjon, hogy a gyorsabb fejlődés érdekében eltüntesse a hiányosságokat, hogy hatékonyan motiválja az embereket bizonyos feladatok elvégzésére stb. De azt a lehetőséget sem szabad kizárni, hogy a szociológia szolgálataihoz folyamodók esetleg így kívánják legitimálni döntéseiket, illetve leplezni szakmai fölkészületlenségüket.” Amit tehát A. Mihai vita tárgyává tesz, az a hetvenes évek egyfajta következménye: hogy a szociológusok nem tulajdonítottak fontosságot annak, hogy kutatásaik eredményeit értékesítsék. A. Mihai kifejezésével élve az a veszély, hogy a szociológia átalakul „az igazolás egyfajta ergonómiájává”, a társadalmi kérdések felszeletelt és kiporciózott megtárgyalásává. És felvet két olyan problémát, amelynek szerinte nem szenteltek megfelelő figyelmet: a társadalmi egyenlőtlenség kérdésének és a szocialista rendszer működésbeli zavarainak a jelen fejlődési szakaszban. Közvetett módon felhívja a figyelmet a szociológus és a kutatás tárgya közti viszonyra; ugyanakkor ajánlatosnak tartja a szociológus és írása közti viszony iránti érdeklődés csökkenését. Éppen fordítva, mint tíz évvel korábban. Néha a szociológusok is változnak, nemcsak a kutatás tárgya.

KITEKINTÉS

Elméletileg a kolozsvári professzor kritikájára kétfajta reakció lehetséges. Az első: voltaképpen a szociológusok mindig a rendszer zavarait vizagálták, de a kérdés egy sajátos, sarkalatos pontjából – a szervezetekből – kiindulva. Egy 3–400 tagú szakmai csoport, amelyből százan dolgoznak valóban kutatói pályán és közülük rendszeresen legfeljebb húsz publikál, csak akkor végezheti kötelességét, ha körülhatárolja tevékenységi területét, mellőzve azokat a kérdéseket, amelyek kívülesnek kutatási területén. A másik lehetséges válasz: tizenöt év szociológiai tapasztalata megmutatta, hogy a módszertan finomítása, bár kétségtelenül presztízstermelő, nem vezet kielégítő elemzési készségekhez és rendkívüli értékű tanulmányokhoz. Csakhogy az elemzett időszakban a központi kérdés nem az volt, hogy társadalmilag hatékony és tudományelméletileg mindenható szociológiát műveljünk. Hanem hogy egyáltalán szociológiát műveljünk.

A hozzászólások közül Cătălin Zamfiré a legértékesebb. Megállapítja, hogy a szociológia terén lanyhul a kutatások, a közlemények és a jelentős eredmények ritmusa. Fel is sorol néhány okot: változások a szakoktatásban, a kutatóintézetek bezárása, a kommunikációs csatornák áteresztő képességének csökkenése. A szakmunkák minősége nem kiológító, mivel parttalan empirizmusba fulladnak. A kutatási jelentések körforgása korlátozott és periferikus. Megállapítja ugyanakkor, hogy számos szociológust az ipari vállalatokhoz kötött munka megfosztott attól a státusztól, amelyben kutatói tevékenységet folytatható. De rátapintva A. Miha rejtjelezett mondanivalója kulcsára, C. Zamfir a következőket írja: „Véleményem szerint szociológiánk legfőbb hiányossága nem módszertani, hanem elméleti jellegű. Sokáig tartotta magát az a vélemény, miszerint a marxista filozófia hiánytalan elméleti alapot nyújt a szociológia számára, és annak így inkább az empirikus kutatásokra kell irányulnia. Ennek eredménye egyrészt az elméleti összetevők fejletlensége, másrészt a felületes empirizmus. ... Az egyes szociológiai tanulmányokat nem is a túlzott leíró jelleg jellemzi, hanem paradox módon az, hogy teljesen elszakadtak a valóságtól.” Lévé, hogy fontos társadalmi és elméleti változások közepette élünk, folytatja C. Zamfir, ideje lenne, hogy a szociológusok által használt elméletek tartalmán eltűnjünk.

C. Zamfir írása valamelyest tágabb perspektívákat nyitott a vitának: az empirizmus és önelégültség önvádja, a módszertan és a szervezetek iránti érdeklődés büntudata helyett a probléma a szociológus és az általa terjesztett társadalomkép viszonya lett. Meddig terjed a szociológus kompetenciája? Lehet-e „social engineer”, vagy pedig az összes társadalom- és embertudomány szakembereinek felügyelője és koordinátora – mint ahogy azt a bukaresti iskola egyes régi tagjai követelték? Lehet-e kutatócsoportok egyszerű tagja, akit kiküldenek a kérdőívvvel olyan szervezetekhez, körzetekhez vagy társadalmi csoportokhoz, amelyeknek a problémái más úton megoldhatatlanok? Ezekre a kérdésekre az 1981-es vita adott először tagadó választ, természetes eredményeképp a gyors fejlődésnek, amely változatos tapasztalatokat halmozott fel.

De valamit nem mondtak ki ebben a vitában. Mégpedig azt, hogy megindult a szociológusok szakmai közösségének rétegződése. És emiatt az 1981-es vita kérdései már nem egyértelműen vetődtek fel minden kutatói csoport számá-

ra. A résztvevők többsége egyetemi oktató volt, tehát a szociológia termelésére és újratermelésére vonatkozó szempontjuk eléggé homogén volt: a szociológusok elemzési képességének csökkenését, bizonyos közlési csatornák beszűkülését és a diszciplína elméleti struktúráját hangsúlyozták. De azóta egyre inkább megfigyelhető, hogy a szociológus közösségek kutatási témák, s nem módszerek körül kristályosodnak ki (mint ahogy ez az amerikai vagy a francia szociológiában történik). Az egyetlen haszonélvezőhöz kapcsolt kutatói egységek annak az érdekeihez és kíváncsiakhoz idomulnak (amilyen például az Ifjúság Problémáit Kutató Központ, a Városszociológiai Laboratórium). Az egyetem kutatói egységei bizonyos témacsoportokra összpontosítanak; ezeket szakosodás után a szociológusok már nehezen hagyják el más problémák csábításának engedve. Innen a kutatóközpontokban érezhető hűbéri viszonyok. Másrészt a publicisztikában, a rádiónál, a televíziónál a szociológia iránti igény továbbra is eléggé nagy, és már kialakultak azok a szakembercsoportok, amelyek ezt kielégíteni igyekeznek. A kiadók viszonylag stabil szakemberkörökkel együttműködve építik fel terveiket. Márpedig a különböző nemzedékekhez tartozó szakemberek érdekei eléggé eltérőek: egyesek számára a rafinált módszertan iránti kereslet, mások számára az új társadalomelméleti munkák fontosabbak stb. Nem egyformán vetődnek fel a kérdések mindenki számára. Nem léteznek többé „kampányszociológusok”, mint a hatvanas évek végén, amikor egy és ugyanaz a szakember télen történelemfilozófiai vitákon vett részt, nyáron meg falun vagy gyárakban kutatott. A szakmai közösség tematikailag rétegződött, és mindaddig, amíg a szociológustermelést számba sem veszik, addig jelentős változást nem is várhatunk.

A nyolcvanas évek elejének egy új jelensége vitássá tette az egész fogalomrendszert, amellyel a szociológusok addig mesterségüket elemezték. Ráadásul hangsúlyozta a szakmai rétegződést és olyan területek felé irányította a szociológusokat, amelyek nem hagyományosak a román szociológiában: az irodalom (általában a kultúra) és a történelem felé. A szociológusok elkezdtek a kultúra, a történelem, a globális társadalomstratégiák iránt érdeklődni, meghaladva ezáltal azt az eredeti modellt, amely a szociológus érdeklődési körét a hétköznapi életre és a gazdasági-társadalmi jelenségeken belül vonta meg. Emlékezzünk csak, hogy a legfőbb érv, amellyel a szociológiának a történelmi materializmustól való elszakadását igazolták, úgy szólt, hogy a szociológia alkalmazott tudomány, az új társadalmi jelenségek tudománya. Az 1981-es vitában ez a kérdés teljesen eltűnt, a vita tárgyát már a mesterség szakmai és elméleti struktúrái képezték. 1980–81-gyel kezdődően azonban egyre több könyv jelent meg, amely felhívta a figyelmet arra, hogy a szociológus hozzájárulhat olyan témákhoz is, mint például a kultúra elemzése, az elmúlt közösségek története és a kortárs eszméi viták, a román kultúra művelt rétegének a kialakulását befolyásoló csoportokra vonatkozó történelmi-irodalmi paradigma, sőt, akár a gyötrő évtized irodalmi (vagy legalábbis kommersz) feldolgozásával foglalkozó prózáirók által kínált modellek. Ez a változás, amely a legfontosabb volt 1965–66-tól ez idáig, egybeesik a „szociológusi diplomával rendelkező szociológusok” színrelépésével a tudományos és a publicisztikai életben. De hibáznánk, ha a kultúrába való behatolást kizárólag az ifjú generá-

KITEKINTÉS

ciónak tulajdonítanánk, ebben a mai román nyilvánosságban jelenlevő mindhárom nemzedék tagjai részt vesznek. Amiből azt a következtetést lehetne levonni, hogy mélyebb irányzatról van szó, nem generációs témáról. Az újjászülött román szociológia sajátos jegyei csak most kezdenek körvonalazódni. Az egészében vett szakmai közösség rétegződik, és az elmúlt tapasztalatokat már mint megszerzett eszközöket, és nem mint torzszüleményeket őrzi emlékeztetőben. Egyetlenegy kérdés maradt függőben: az újabb nemzedékekben a folyamatos újratermelődés biztosítása. Ha ugyanis a szociológusok íratlan tapasztalatai nem jutnak el az új nemzedékek tagjaihoz, a diszciplína a mindenkorilemaradásainak pótlásáért folytatott kilátástalan harcra ítéltetik.

(1986)

Fordította D. Lőrincz József

Jegyzetek

1. A bukaresti monografikus iskola az 1930-as években szerveződött Dimitrie Gusti körül. Monografikus felkutatásaikkal nemzetközileg ismertté váltak. Gusti (1880–1955) tanulmányait Iasiban, Berlinben és Lipcsében végezte, többek között Émile Durkheimet is hallgatta. A harmincas évek végétől kezdve haláláig a romániai szociológiai élet központi alakja, számos nemzetközi cím, kitüntetés és pozíció birtokosa. Legjelentősebb tanítványai: a ma is élő klasszikus Henri H. Stahl (sz. 1901), a bukaresti egyetem szociológiaprofesszora és a Román Tudományos Akadémia tagja, valamint Traian Herseni (1907–1980) szociológus, szociálpszichológus, a bukaresti egyetem professzora és a bukaresti Pszichológiai Intézet munkatársa.
2. A „középnemzedék” főbb alakjai: Cătălin Zamfir (sz. 1941, tanulmányait Bukarestben és az USA-ban végezte, jelenleg munkaügyi miniszter és a Román Szociológiai Társaság elnöke), Ovidiu Bădina (sz. 1932, tanulmányait Bukarestben és Moszkvában végezte, korábban a román Pártakadémia, jelenleg a Kozvéleménykutató Intézet munkatársa és a Gusti Alapítvány elnöke), Ion Drăgan (sz. 1931, filozófiai és szociológiai tanulmányait Bukarestben és a párizsi Sorbonne-on végezte, korábban a bukaresti egyetem professzora, jelenleg emellett a bukaresti Szociológiai Intézet igazgatója).